

Слободан Вујачић

КЊИЖЕВНОСТ У „ЗАПИСИМА“

Широко садржајни спектар Записа није се зауставио у свом времену — у границама ондашњих књижевних и културних концепата и ужих друштвених слојева. Он је те границе законито прекорачио, третманом фундаменталних културних и других значајних проблема свога времена, па и оног које му је претходило, а и на тим основама стварала се модерна култура и литература. Записи, у првој серији од јула 1927. до априла 1933. године, као часопис за науку и књижевност, значе и наставак и напредак у традицији развита и раста књижевног стварања, научне мисли и културне акције и мисије, и, вјерујемо, да у тим односима представљају највећи домет у Црној Гори до другог свјетског рата. Временом су постали стална лектира школованих, а и других, људи, с обзиром на широки тематски спектар. Сви црногорски ондашњи листови, у информативним и другим биљешкама и освртима, писали су о појави и садржајима Записа. Задобили су повјерење и поштовање више генерација интелектуалаца из свих друштвених слојева, јер су били истинска културна и демократска трибина, отворени за бројне проблеме стварања. Сталну пажњу посвећивали су им и наши познати часописи, као „Српски књижевни гласник“, новосадски „Летопис“, суботички „Књижевни север“, и друге публикације из наших културних центара. И после овога рата, о Записима писало је више аутора, а поводом педесетогодишњице часописа презентовани су реферати и саопштења. У свим освртима, приказима и радовима научно-истраживачког карактера, истицана је књижевна димензија Записа.

У шездесет осам свезака односно дванаест књига (годишта) Записа, налазе се приповјетке, одломци из дуже прозе, пјесме, пјесме у прози, цртице па и анегдоте. Тачно поштујући ред у излажењу, све свеске и књиге Записа су бројем страница готово идентичне, а слична сразмјера је и у броју пјесничких и

прозних прилога. Уређивачки одбор часописа био је досљедан и не може се примијетити ма какав отпор или одбојност према сарадницима, без обзира одакле су или како су се естетски и идеолошки опредељивали. Ова и оваква димензија — отворена, хуманистичка и демократска и до краја принципијелна, резултат је од трајног значаја за културне и књижевне токове у Црној Гори између два рата. Уредници Записа, и сами су, онда, почели да се формирају као књижевни радници, па је разумљиво што нијесу могли да успоставе потпуније умјетничке критеријуме према сарадњи бројних књижевних посленика из разних крајева наше земље. Преовладавала је, у ствари, она друга али такође важна страна: омогућено је већем броју приповједача и pjesника да објављују у часопису, а вријеме је показало колико су и како поједини аутори издржали и опстали у тешку и одговорну чину књижевнога стварања. Истина, неки од сарадника, већ су имали књижевну репутацију, па, кад, данас, сагледамо све њих у просторима прозе и поезије, наићи ћемо и на непозната и заборављена имена, али и на она друга, и њих је мање, што је, уосталом, у сличним приликама и односима, нормално. По хронологији сарадње, аутори прозних и поетских прилога у Записима били су: Фран Мажуранић, Јован М. Маговчевић, Марко Марковић, Сибе Миличић, Никола Шоп, Станиша Лабудовић, Боривоје Јефтић, Јакша Кушан, Срђан Ђокић, Новак Симић, Лука Лазаревић, Исак Самоковлија, Хасан Кикић, Божидар К. Милиновић, Евгеније Захаров, И. Трпковић, Предраг Каралић, Ристо Ратковић, Хамид Диздар, Марко Ж. Ракочевић, Никола Лопичић, Никола Трајковић, Савић Марковић Штедимлија, И. М. Јовановић, Милован Ђилас, Јован Радуловић, Василије Лековић, Симо Шобајић, Радоје Мириковић, М. Ст. Стефановић, Душан Баранин, Јованка Хрваћанин, Младен Ст. Ђуричић, Батрић Марјановић, Душан Ђуровић, и други.

Ако бисмо сваког аутора прозе сагледавали појединачно, у односу на умјетнички поступак и резултат, генерацијску или пак регионалну припадност, уочиле би се примијетне разлике, као, на примјер, између младог и даровитог црногорског књижевника Николе Лопичића, и Франа Мажуранића, доајена прозе у часопису. Док Мажуранић даје путописне импресије, највише из Босне и Црне Горе, управо кратке и занимљиве слике људи, догађаја и мјеста, са видљивом лирском нотом наслијеђеном из нашег познијег романтизма и понегда са анегдотско-забавном фабулом, Никола Лопичић, и као писац и као човјек урања у погубну судбину осиромашених тежака. Сличне разлике налазимо и у других аутора, управо оне битне карактеристике праваца и токова у нашој књижевности првих деценија овога вијека. Негдје, пак, ослонци на нашу развијенију реалистичку прозу видљиви су па и наглашени, а негдје, опет, налазимо и утицаје и савремених и старијих књижевника, али и нова тражења и поступке, нарочито у млађих писаца, којих је, у Записима, било највише. Стра-

нице овога часописа су, из тих разлога, занимљива панорама и слика једног тренутка у развоју наше прозе. Тако се, концепција Записа конституйсала и потврђивала у процесу њихова трајања, а то видимо и у односу према представницима и старијих и савременијих епоха појединих европских литература.

Од страних књижевника, на страницама Записа присутни су: Бакомо Леопарди, Петар Безруч, Ј. С. Махар, Александар Блок, Сергије Вашенцев, Фрања Шармах, Н. Б. Шајинов, Михаил Булгаков, Константин Фејин, Франси Жом, Пантелејмон Романов, Јачеслав Чишков, Иван Вазов. О њима Записи дају биобиблиографске податке и одговарајуће критичке оцјене.

Записи су, готово редовно, доносили путописно — мемоарске прилоге. Највише су заступљени војвода Гавро Вуковић, потом књаз Никола Петровић, др Лазар Томановић, Максим Шобајић, и други. Слично другим часописима, и раније и сад, и овај је мању пажњу посветио драмским писцима.

У Критичком прегледу Записа, највише су присутне студије и есеји о важним (или данас мање важним) питањима и личностима из старије књижевности, и прилози који су попуњавали текућу литерарну траку (садржани у рубрикама: чланци и есеји књижевни преглед, научни преглед, белешке, и друго). У Критичком прегледу био је, у вријеме Записа, познат у нашој култури о књижевности један број аутора чији су ставови и погледи били блиски концепцији часописа, што видимо у личностима Николе Банашевића, Мираща Кићовића, Риста Ковијанића, Марка Ж. Ракочевића, Александра Ш. Рачете, и још неких. Други су, пак, на граници између ових и младе књижевне Црне Горе, као Андрија Лаиновић, Драгољуб Мајић и Александар Мартиновић. У аутора Критичког прегледа, чешће се прожимају књижевна историја и књижевна критика и та симбиоза, само у мање примјера, представља цјеловитије теоријске оквире. Ово се највише односи на ауторе који су окренути бројним и разноврсним темама из књижевности и културе, па и науке, јер нијесу довољно знали и разумијевали карактер и значење неких битних методолошких и критичких појмова. Иако, можда, то преслободно наводимо, ни у просјеку ондашњих читалаца није била развијена јача социолошка и интелектуална зрелост. У вријеме Записа, и наука о народној књижевности, посебно славистичка, и у истраживачким поступцима и процесима правила је корективе неких устаљених па и конзервативних норматива и судова. Развијао се комплекснији однос, највише изражен у захтјевима компаративног карактера и аналитичнијем тумачењу садржаја. То видимо и у радовима самих уредника часописа, било да је ријеч о проблемима народне књижевности или о истраживању и тумачењу Његошева дјела.

Важнији аутори у овим релацијама били су: Никола Банашевић, Радосав Меденица, Илија Зорић, Милан Вукићевић, Мираш Кићовић, Ристо Ковијанић, Трифун Ђукић, Крсто Љумовић, Јованка Хрваћанин, Станислав Жупић. Остали аутори студија, расправа, есеја и рецензија су: др Бранислав Миљковић, Ружа Мицић, Перо Слијепчевић, Љубица Јанковић, Коста Н. Милутиновић, Миодраг С. Лалевић, Илија Митровић, Боривоје Стојковић, Ели Финци, Иво Фрол, Срећко Диана. Карактеристичан је примјер младог критичара Финција којег су прихватили Записи као и касније и часописи покрета црногорске социјалне литературе. Ми, данас, подсећајући се на стваралачку и револуционарну Финцијеву личност, најпросто смо задивљени пред младим Финцијем у Црној Гори и бива нам јасније на каквим је интелектуалним и креативним основама почињао пут његова бритког и умног пера. Кад је напунио тек осамнаест година, у Записима је објавио приказ на књигу прозе Исака Самоковлије који је и сада актуалан због критичарових суптилних опсервација о самосвојности босанског приповједача.

Страни аутори у области науке о књижевности презентовали су у Записима више значајних радова. Алојз Шмаус, у опширној студији, анализује романе Светолика Ранковића, а Франк Волман српскохрватску бладаичку драму. Француски историчари и теоретичари књижевности, Р. Варније и Анри Се, у више есеја пишу о најсложенијим литерарно-филозофским проблемима, на примјерима од Жиде, Пруста и Валерија до нашега зенистичког покрета и надреализма.

Највећи број припадника и протагониста младе књижевне Црне Горе, односно покрета социјалне литературе у Црној Гори, стални су сарадници Записа. Током 1930, 1931. и 1932. године, они су отпочињали и развијали снажну књижевну акцију, управо на црногорском тлу утемељивали и конституисали свој књижевно-револуционарни покрет. Записи су академски толерантни и са симпатијама и критички уједно, прихватили младе црногорске књижевнике, али не дајући им и не „признајући“ третман као адекватном покрету књижевне теорије и историје, са одређеним програмом и принципима, већ „статус“ нормалног и природног феномена и кретања литературе нашега поднебља. Уредници Записа не мијењају политику сарадње и подршке, али су, ипак, услједиле примједбе и критике па и извјесна разилажења, јер су били увјерени, као педагози-хуманисти и књижевни радници, да врше напорну, деликатну и одговорну мисију. Тако су подржали, без „предрасуда“, и младу књижевну Црну Гору, слиједећи провјерене стазе раније књижевне периоде и познатих сличних публикација својега времена. У Записима су сарађивали углав-

ном сви познатији представници покрета социјалне литературе у Црној Гори. Сарадња је нарочито била заступљена током 1931. и 1932. године. Пјесничким прилозима јављали су се ови аутори: Душан Васиљевић, Михаило Вуковић, Милован Ђилас, Јанко Ђоновић, Ђорђе Лопичић, Александар Ивановић, Нико Јовићевић, Вукајло Кукаљ, Радован Лазаревић, Никола Лопичић, Миливоје Матовић, Мијат Машковић, Владимир Мијушковић, Милош Милчковић, Владимир Милић, Радоје Мирковић, Стефан Митровић, Саит Ораховац, Буза Радовић, Ристо Ратковић, Савић Марковић Штедимлија. Они су, махом, заступљени са двије или три пјесме, а неки чак са десет и више. Прозне прилоге давали су, чешће, па и у наставцима: Д. Баранин, М. Ђилас, Р. Ратковић, Н. Лопичић, Д. Буровић, С. М. Штедимлија, В. Лековић, Р. Мирковић, и још неки. Странице Записа биле су им отворене, па су, иако не сви, настанком и трајањем овог часописа добијали афирмацију и ван Црне Горе. Временом, неки од њих, пред почетак другог свјетскога рата, били су југословенски признати и познати, као Ристо Ратковић, Душан Буровић и Никола Лопичић.

Пажљивије се задржавајући на прилозима представника овога покрета и понаособ и заједно, у Записима и часописима „Развршће“, „Влајци“ и „Гранит“, као и у другим публикацијама, видимо како су се развијали и афирмисали почетком четврте деценије овога вијека. Неке је, на жалост, кад су чврсто сазријевали и стасавали, пресјекла смрт на шпањолским бојиштима, а цијела група са чела покрета оставила је животе на бојиштима наше револуције.

У одговарајућим рубрикама Записа, представници покрета пратили су савремену литерарну продукцију, превасходно препоручујући ауторе који су им били блиски, умјетнички и идеолошки, као Јована Поповића, Добришу Цесарића, Драгутина Тадијановића, Велибора Глигорића, Аугуста Цесареца, Стевана Галогажу, Новака Симића, и друге, и, свакако, Крлежу, али, и истовремено, и остварења Ива Андрића, Растка Петровића, Момчила Настасијевића, Јована Дучића, Тина Ујевића, Исидоре Секулић, и других. Више есеја, чланака, коментара и приказа, које су Записи презентовали као удио младих црногорских критичара, веома нам помажу да сагледамо њихове путеве и видике, односно карактер критичке мисли у распону цијелог покрета, и ти прилози не обавезују нас само историјски. Панорама критичких прилога у Записима је, за разлику од оне у часописима покрета, интонирана са мање полемичности и жустрих оцјена, што је и разумљиво, али, у сваком случају, представља допринос у сагледавању па и верификовању ондашњих наших и страних књижевних и културних феномена и личности, посебно у радовима Радована Вуковића, В. Милића, М. Ђиласа, Ђ. Лопичића и Р. Ратковића. Остали припадници покрета, или они који су му били блиски, аутори су приказа о појединим књигама наших и страних писаца. Такође, више млађих пјесника, приповједача и критичара из свих крајева наше

земље имали су мјесто у Записима. Записи су, тако, и у домену савремене критичке мисли, веома допринијели развоју и расту младе књижевне Црне Горе, а тиме и снажнијим, и модернијим, токовима црногорске књижевности и културе између два рата.

У свим поглављима Записа налазе се имена покретача и уредника. Тамо су њихови различити прилози, као саставни дјелови одговарајућих тематских и других цјелина. Аутори су есеја и студија, расправа и приказа. Видо Латковић, није био само савјесни и предани уредник часописа и цијењени цетињски професор, већ и аутор низа прилога из разних књижевних области и културног живота. Писао је о остварењима Алексе Шантића, Симе Пандуровића, В. Глигорића, Бранка Лазаревића, Сретена Стојановића, Јована Кршића, Тина Ујевића, Д. Баранина, Божидара Ковачевића, Ј. Рауловића, М. Вуковића, Р. Мирковића, Т. Ђукића, Григорија Божовића, Бранимира Ђосића, Хамза Хума, Р. Ратковића, Георга Финка, и низа других пјесника, приповједача и историчара и критичара књижевности. В. Латковић је стално пратио напор и успон младих црногорских пјесника и приповједача. Милан Вукићевић, такође угледни цетињски професор књижевности и један од уредника Записа, највише је писао о ономе што га је посебно интересовало и о чему је био добро обавијештен. Његова студија о развоју српског романа, представља један од најзначајнијих прилога у Записима. И остали прилози овога аутора, који су све до данас остали у Записима, према томе непознати нашој књижевној историји, показују нам Вукићевића као једног од најзначајнијих црногорских књижевних критичара између два рата. Радосав Меденица, уредник Записа, највише се интересовао за богату и сложену проблематику народне књижевности, у оквиру студија са компаративно-теоријским премисама и елементима. Посебну пажњу посвећивао је, као врстан зналац, и проблемима њемачке културе и књижевности и одговарајућим преводилачким подухватима и резултатима. Потом, коментарисао је бројне књиге више аутора, од литерарно-историјске до социолошке проблематике. Илија Зорић, такође цетињски професор и уредник, био је хроничар часописа и преводилац. Аутор је више прилога, највише пак приказа на поједина важнија књижевна дјела и старијих и новијих писаца, наших и страних. За Душана Вуксана, главног уредника, знамо да је објављивао обиље архивске грађе, која није само значајна за историјску науку, већ и за културу и просвјету, политичку и дипломатску и уопште историју Црне Горе. Нарочито је његов подухват дошао до изражаја у другој серији Записа. Прилози уредника Записа, показују уједно и њихове критичарске ставове и поступке, и, у много чему, концепцију самога часописа. Разумије се, да им се

могу дати различите примједбе, поготову са данашњих и развијенијих позиција и књижевне критике и књижевне историје. Ред је да кажемо да су цио посао, у мукотрпном и одговорном напору, уредници радили волонтерски.

Обимном расправом о анегдоти, Записи су отворили један, до тада познат али значајан књижевно-научни проблем. Сада можемо да констатујемо да је, највише захваљујући овоме часопису, анегдота историјски и теоријски добила адекватно мјесто међу другим, раније верификованим књижевним врстама. Расправа је отпочета изузетним есејистичким огледом Пера Слијепчевића — о анегдоти као умјетничком дјелу. Полази, разумије се, од тла Црне Горе и постојећих књига анегдота. Формирао је, суштински, дефиницијске критичке судове и синтезе, који су, у савременој науци о књижевности, до сада најпримјернији. Аутори обимне расправе о анегдоти били су, још: В. Латковић, Д. Вуксан, Лазар Дамјановић, Јован Ердџановић, Батрић Марјановић, Светозар Раичевић, Влајко Влаховић, Ј. Каледина, Р. Меденица, Рајко Радовић, Никола Шкерковић, Драгиша Боричић, Митар С. Влаховић. О црногорским анегдотама писало се и касније. Посебан напор учинио је негдашњи уредник Записа, Радосав Меденица, антологијском књигом „Црногорске анегдоте“ У опсежном предговору говори детаљно о анегдоти, правећи, у ствари, једну врсту рекапитулације на ранија интересовања за ову књижевну врсту у Записима. И В. Латковић се поново вратио анегдоти, посебно оној из Црне Горе, било да говори о специфичности ове књижевне врсте, као народне творевине, или о њезину мјесту о контексту појединих црногорских писаца, и старијих и нових.

Учесници у анкети Записа о анегдоти, покушали су да уоче и објасне основне елементе анегдоте у односу на друге прозне народне и књижевне врсте, и краће и дуже, али је, ипак, извјесно остало „отворено питање“ на релацији појединац—колектив у стварању анегдоте, односно о улози сакупљача анегдоте и колико је она колективна творевина, или колико је она умјетничко дјело. Управо питање је да ли је анегдота верификована у теорији књижевности као самосвојна народна књижевна творевина. Учеснике у анкети Записа, као и касније истраживаче, посебно су занимали ови деликатни проблеми и односи.

Живот и дјело Петра II Петровића Његоша били су од посебног значаја и интересовања и за Записе. У књижевно-научној серији часописа, поједини аутори тумачили су неке феномене

о Његошу ствараоцу, владици и владару. Створен је, истина мањи, портрет, кроз прилоге са садржајима од етнографског карактера до покушаја да се схвати и објасни филозофско-религиозно дјело „Луча микроkozма“ Начин сагледавања Његоша-књижевника кретао се у оквирима ондашњих методолошких приступа и захтјева теорије и историје књижевности, управо кроз биографски, књижевно-историјски и компаративни угао и приступ, мада, један број прилога представља савременије анализе и интерпретације, без обзира што су парцијалног карактера. У другој серији *Записи* (1935—1941), објављена је обимна грађа о Његошу, која је, касније, била неопходна за формирање цјеловитије лјесникове биографије. В. Латковић, пишући о неким мјестима у „Горском вијенцу“, у ствари се критички односи на неке Решетарове коментаре, позивајући се на извјесна Љубишина објашњења, као и на Кристеа, преводиоца главног Његошевог дјела на њемачки језик. У том контексту, помиње Лабуда Гођића, Светислава Вуловића, Љубомира Стојановића, Николу Банашевића и Ватрослава Јагића. Два (краћа) написа Луке Вукмановића, иако су покушаји и претпоставке, значе извјестан допринос о Његошевој рефлексивној шјесми „Мисао“, према интерпретацијама Павла Поповића. Вукмановић наглашава значење примарности ума, као таквог а не полета мисли, јер је временски ограничен. В. Влаховић пише о „заудару“ у „Горском вијенцу“ (у облику расправе), кроз призму народног вјеровања и учења цркве, а у другом прилогу о једној алузији у „Горском вијенцу“, поводом погрешних објашњења Тихомира Ђорђевића. Најпривлачнији рад је о односу Његоша према Марку Краљевићу, аутора Р. Ковијанића, који је заснован на књижевно-историјском приступу. Шјесме и легенде, о Марку, судариле су се са историјском истином, али, у оба случаја, зна се да је Марко „придворица“, односно вазал, и све је то Његош знао. Ковијанић, истражујући и објашњавајући та Његошева сазнања, наглашава да је у цијелу његовом књижевном опусу, Марко поменут само три пута, и постављен је у не много озбиљне ситуације у којима се ништа важно не одлучује, да је, као такав, антипод Обилићу. У домену биографских и књижевно-историјских релација, *Записи* су донијели прегршт прилога, који су, неоспорно, послужили касније за нове радове у смислу потпунијег сагледавања и тумачења Његошеве стваралачке личности. Н. Банашевић, детаљно нас упознава са Његошевим учењем страних језика. Познавање више главних европских језика, Његошу је било веома потребно, и као владару=политичару и дипломату, а сигурно и још више, као књижевнику и филозофу. Банашевић саопштава да је Његош био систематичан, предано и брзо учећи неке стране језике; талијански већ у раној младости. Узор му је био Петар I. Тако, и кроз ову димензију, сагледава се Његошева интелектуална биографија. Поред италијанског, говорио је и служио се француским језиком, потом њемачким и дјелимично енглеским, и разумије се руским језиком,

као и сви његови претходници, што је било сасвим природно. О Његошевим пјесмама у „Огледалу српском“, допринос је Трифуна Ђукића у рјешавању једног сложеног-историјског проблема, о комеју су, раније, писали Вук Врчевић, Милан Решетар и руски научник Лавров. Васо Томановић, у виду научне расправе, пише о попу Шћепану и Драшкуну Поповићу, на основу млетачких докумената, а Р. Меденица о интересовању Њемаца за Његошеву Црну Гору. И. Зорић, дао је критички осврт на рад Н. Банашевића о Бифону и Његошу. Књига Алојза Шмауса, о дјелу „Луча микрокозма“, послужила је М. Вукићевићу за ширу и одговарајућу расправу па и закључивања о неким виталним питањима у Његоша као мислиоца. О преводима „Горског вијенца“, пише Љубомир Стојановић, а суптилни историчар Ристо Драгићевић о преводу на пољски језик. Говори се и о пољско-југословенским књижевним везама, да би, пажљиво и префињено, представио пољски превод у имену Хенриха Батовског. М. Кобилицка даје осврт на превод „Горског вијенца“ на енглески језик. Дуже и мање прилоге о Његошу дали су, још: И. Зорић, В. Латковић, Љубо Влачић, Илија Мамузић, и други. О неком мијењању текста у „Шћепану Малом“, краћи је и занимљивији лингвистички рад Данила Вушовића. Главни уредник Записа, Душан Вуксан, објавио је више написа о Његошевим односима са истакнутим личностима онога времена, путовањима, војничким акцијама и биткама, болијести и смрти пјесниковој, а у оквиру грађе у Записима, преписку са Али-пашом, са српским владарима и „другим лицима из Србије“, као и преписку Петровића-Његоша са нашим књижевницима.

Пратећи позоришни живот, Записи су се максимално ангажовали да Цетиње, и не само као центар Бановине, обнови и развије право позориште, као институцију од изузетног културног значаја. В. Латковић пледира да ојача цетињско позориште, јер онако какво је, није ни „државно ни самоуправно“ Овај самопријегорни уредник часописа, осврћући се на цио круг позоришних представа које су извођене на Цетињу, од „Балканске царице“ (у којој су некад играли С. Матавуљ и Лаза Костић) до „Господо Глембајевих“ Истиче да у оквиру Бановине постоје три историјско-географска дијела: црногорски, приморски и херцеговачки; у првом је присутна културна самосвојност; у другом талијански утицаји; специфичност трећег је дуг живот под притиском туђинске власти. Црна Гора, „са својим нарочитим духовним животом“ (у односу на 'други' и 'трећи' дио), гдје је наглашена народна основа, требало би да има водећу улогу у позоришном животу, са Цетињем као центром. О свечаном чину отварања професионалног позоришта на Цетињу, пише и Илија Зорић, посебно ак-

центрујући цетињску културну и позоришну традицију и значај оријентације на национални репертоар. Даје стручне осврте и коментаре на представе у сезони („Горски вијенац“, Војиновићева „Смрт мајке Југовића“, Шантићева „Хасанагиница“, и друге). Записи су били и те како ангажовани да се на Цетињу формира професионални театар, и томе су доста допринијели, али су били принципијелни и веома критични у односу на драмско-књижевне творевине и умјетнички домет представе. Тако, у другом прилогу о раду позоришта, И. Зорић каже да на нашим позорницама влада водвиљ и лака комедија, површна и често фриволна. Изузетак, у позоришту на Цетињу, чине, али само донекле, Станковићева „Коштана“ и француска драматизација Толстојеве приповјетке „Крајцерово соната“ В. Латковић приказује „Квадратуру круга“ и „Оно што се зове љубав“, В. Катајева, односно Е. Берка. О гостовању Зетског позоришта у Дубровнику пише Р. Меденица, гдје су изведени „Ревизор“ и дјела наших познатих и страних аутора. Друго гостовање Зетског позоришта у Дубровнику приказао је Васо Томановић, дајући одговарајуће рецензије.

Иако у мањем обиму, Записи су обратили пажњу на позоришни живот у Сарајеву, Београду и Загребу. Из Сарајева се јављао Д. Ђоровић, иначе активни сарадник часописа, док се Иво Фрол задржава на загребачким премијерама — најповољније оцијењујући Крлежину „Леду“. Плодног и ауторитативног сарадника, Момчила Настасијевића, Записи су представили у прилогу Р. Меденице, о представи драме „Недозвани“, у Академском позоришту у Београду. М. Вукићевић пише о познатом драмском умјетнику Милану Ковачевићу, који је, на Цетињу, у првој половини 1927 године, играо главне улоге у драмама Лазе Костића и Шекспира.

У Записима су, повремено, приказиване ликовне изложбе и музичке приредбе. Дивна Вековић пише да међу нашим младим умјетницима у Паризу има и Црногораца, који чине част не само ужој домовини већ и цијелој Југославији. Дужну пажњу, и с правом, Записи су посветили чешком сликару Јарославу Чермаку.

Записи су редовно пратили, представљали и коментарисали наше важније часописе, затим годишњаке, зборнике и алманахе, а повремено и неке стране публикације, посебно оне са садржајима из славистике. Рубрика Преглед часописа, била је занимљива и актуална, па, као таква, једним дијелом одражава модернију физиономију Записа. И наше и стране часописе, највише је приказивао И. Зорић, а рјеђе остали уредници, мада су то повремено чинили и поједини сарадници. Читаоци су редовно обавјештавани о садржајима часописа, уз коментаре важнијих прилога, поготово оних са темама из Црне Горе. Ти коментари, посебно

у односу на књижевну историју, понекад су имали карактер расправа. Потом, часописи су сагледавани и оцјењивани у ширем (свјетлу њихове улоге у културном и научном животу (ПРЕГЛЕД, РЕЧ И СЛИКА, КЊИЖЕВНА РЕВИЈА, КЊИЖЕВНА РЕПУБЛИКА, ЈУЖНА СРБИЈА, ЖИВОТ И РАД, НОВИ ВИДИЦИ, ПРЕТЕЧА, СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, МИСАО, ДУБРОВНИК, ЛЕТОПИС, НОВА ЕВРОПА, ВИЈЕНАЦ, ВОЉА, КЊИЖЕВНИ СЕВЕР, ЈУЖНИ ПРЕГЛЕД, ВЕНАЦ, НОВИ ВИДИЦИ, ПРИЛОЗИ ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР; КРИТИКА, ХРВАТСКА РЕВИЈА, те омладински часописи МЛАДА БОСНА, ЈАДРАНСКА ВИЛА, КЊИЖЕВНИ ПОЛЕТ, КЊИЖЕВНИ ЈУГ, МЛАДА ЗЕТА, МЛАДОСТ, те календари ПРОСВЕТА, ЦРНОГОРАЦ, ЕТНОЛОГ, и тако даље). Представљени су и коментарисани важнији садржаји француских, њемачких, чехословачких, руских и других публикација. „Срж“, алманах нове и младе књижевне Црне Горе, којег је уредио Василије Лековић, привукао је већу пажњу В. Латковића, јер су аутори прилога у њему млади црногорски књижевници, махом и сарадници Записа. Поред уредника, наше и стране часописе, алманахе, зборнике и друге публикације приказивали су Н. Шкерковић, Андрија Јовићевић, Марија Кон, Дервиш Коркурт, и други. Представници младе књижевне Црне Горе, коментарисали су и препоручивали су публикације у којима је највише присутна њихова књижевна генерација. Р. Ратковић пише, између осталог, о феномену књижевника Бранимира Ђосића. За београдски омладински часопис „Стожер“, каже да је оправдао повјерење тек од петог броја, прилозима В. Глигорића, М. Дурмана, Ј. Поповића, И. Фрола, Ј. Ђоновића, Хусније Ченгића, Душана Јерковића и Миле Клопчића, затим Г. Крклеца, Десимира Благојевића, и других. „1930. НА ЈУГУ“, алманах младих који се појављује у Скопљу, просјечне је вриједности, пише Радован Вуковић, у коментарисању посебно књижевних прилога. Овај алманах приказао је и Душан Ђуровић. „НОВИ ДАНИ“ — алманах црногорске средњошколске омладине, према оцјени Ђ. Лопичића, неуопио књижевни покушај. О алманаху „МЛАДА ИСКРА“, који је излазио у Алексинцу, а касније у Бијелом Пољу и Пљевљима, махом са сарадницима из Црне Горе и Санџака, пише тада познати књижевник и сарадник Записа из Војводине, Богдан Чиплић. Загребачке књижевне и културне ревије представљао је И. Фрол.

У бројним прилозима Записа, о етнологији, историји и историографији, политици и социологији, филозофији и психологији, говори се и коментарише и о проблемима књижевности.